

Հ. Վ. Թոքմաջյան, Վ. Բ. Մկրտչյան, Ա. Վ. Միմոնյան, Հ. Ֆ. Մելքոնյան

**Հայաստանի Հանրապետության ջրային ռեսուրսների
կառավարման իրավական և տնտեսական հիմնահարցերի մասին**

(Ներկայացված է ակադեմիկոս Ֆ. Տ. Սարգսյանի կողմից 9/X 2000)

Ինտերպառլամենտի 100-րդ կոնֆերանսը (Մոսկվա, 1998թ.) ընդունեց որոշում երկրագնդի քաղցրահամ ջրային ռեսուրսների (այդ թվում խմելու ջրի) պահպանման և հնարավորինս խնայողաբար օգտագործման վերաբերյալ: Որոշման մեջ մասնավորապես նշվում է.

Քաղցրահամ ջրային ռեսուրսներն անհրաժեշտ են մարդկանց առողջության, սննդամթերքի պատրաստման, ոռոգման և էկոհամակարգերի պահպանման համար:

Ջուրը ստրատեգիկ ռեսուրս է, որի անբավարարությունը սպառնում է մարդկության գոյատևմանը և զարգացմանը.

Ներկայումս բազմաթիվ երկրներ չունեն բավարար քանակի ջրային ռեսուրսներ, որոշ երկրներ ի վիճակի չեն կուտակելու այն, իսկ շատ երկրներում բացակայում է զարգացման, մոնիտորինգի և ջրի կառավարման արդյունավետ քաղաքականության վարման հնարավորությունը.

Պետությունների կողմից անհրաժեշտ է մշակել համալիր գործողությունների ծրագիր՝ ջրի կայուն վերարտադրությունը ապահովելու նպատակով:

Այս խնդիրներին են վերաբերվում [1, 2] աշխատությունները, որոնցում կարևորելով ջրային ռեսուրսների առանձնահատուկ նշանակությունը նշվում է, որ Հայաստանի բնական ռեսուրսների շարքում ջրային պաշարներն ունեն ռազմավարական նշանակություն, իսկ ջրի ամբարումը որպես ստրատեգիկ միջոց, արդի պայմաններում հրամայական խնդիր է դառնում:

Հայաստանի ջրամատակարարման և ոռոգման համակարգերն ընդգրկում են 80-ից ավելի ջրամբարներ՝ շուրջ 1 մլրդ. խ. մ. օգտակար ծավալով, որոնք դասվում են ստրատեգիկ նշանակություն ունեցող կառույցների թվին և կարևոր են հարևան պետությունների հետ արտաքին տնտեսական և քաղաքական հարաբերությունների տեսանկյունից: Այստեղ կարևոր նշանակություն ունեն նաև միջպետական սահմանամերձ տարածքների մակերևութային և ստորերկրյա ջրերի կուտակման, բաշխման ճշգրտման և դրանց արդյունավետ արտահանման հարցերը:

Ներկայումս՝ հանրապետության տնտեսության զարգացման նոր փուլում, որպես պետական անվտանգության ապահովման խնդիր անհրաժեշտ է ստեղծել ջրատնտեսական նոր համալիրներ, զարգացնել և վերակառուցել հները, պահպանել ջրային ռեսուրսները, ապահովել դրանց անսպառությունը և վերականգնումը: Կարևոր տեղ պետք է հատկացվի առկա ջրային ներուժի լիարժեք և արդյունավետ օգտագործմանը:

Քանի որ հանրապետությունում ինչպես ըստ ժամանակի, այնպես էլ ըստ տարածքների ջրային ռեսուրսները բաշխված են անհավասարաչափ, կատարվում է ջրային հոսքի կանոնավորում: Ներկայումս, Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ձևավորվող գարնանային հոսքը և ջրամբարներում կուտակվող ջրերը գրեթե լրիվ օգտագործվում են:

Էլեկտրաէներգիայի արտադրության կրճատման և խնայողության ուղղությամբ հանրապետությունում ծավալված միջոցառումների շարքում կարևորվում է ջրատնտեսական համակարգի մի մասում պոմպակայանների միջոցով ջրամատակարարումն ինքնահոս դարձնելը: Մեր կարծիքով անհրաժեշտ է վերանայել հանրապետության բոլոր ջրատնտեսական համակարգերը, որտեղ մեծ ծավալ է կազմում մեխանիկական ջրամատակարարումը:

Հայաստանում իրականացվող գնագոյացման քաղաքականության արդի պայմաններում գործելու է ջրի դիֆերենցված սակագին, որի դեպքում գետերի կամ ջրանցքների մոտ գտնվող գյուղերում ջրամատակարարումն անհամեմատ էժան կլինի, քան լեռնային գոտիներում: Այսպիսով, եթե բերրի հողերին ավելի էժան ջուր մատակարարվի, քան բարձրադիր վայրերին, ապա դա կբերի բնակչության տեղափոխմանը դեպի Արարատյան դաշտավայր: Այսինքն, կսկսվեն միգրացիոն պրոցեսներ բարձր լեռնային վայրերից և հատկապես սահմանամերձ գոտուց: Մյուս կողմից, ջրի անարգել օգտագործման պայմաններում գետերի (ջրանցքների) մոտ գտնվող բնակչությունը դժկամությամբ կվճարի նաև ցածր գինը, մինչդեռ որևէ տնտեսական պատժամիջոց կիրառել չվճարողների նկատմամբ (ինչպես դա արվում է էներգամատակարարման դեպքում), այստեղ տեխնիկապես դժվար է կիրառել: Միևնույն ժամանակ լուրջ կարգավորման կարիք ունի ջուր առաքողի և ջրօգտագործողի փոխհարաբերությունների իրավական դաշտը: Աշխատանք [3]-ում վերլուծված է ոռոգման ջրի սակագնի վրա դրամամուտքի ազդեցությունը: Այս խնդրի լուծման համար պետք է կիրառել այնպիսի տնտեսական մեխանիզմներ, որպեսզի բնակչության ու տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից ջուրն օգտագործվի խիստ խնայողաբար և միևնույն ժամանակ լինի մատչելի: Այսպիսով, անհրաժեշտ է կիրառել ջրի սակագնի որոշման նոր մոտեցումներ: Մասնավորապես, դրամամուտքի ապահովումից է զգալիորեն կախված տնտեսության ոլորտում բարեփոխումների իրականացման հնարավորությունը: Առաջարկի գնառաձգականության տեսակետից ջուրը ոչ առաձգական առաջարկ է, քանի որ նրա պաշարները խիստ սահմանապակ են: Այնպես որ դրամամուտքի ապահովման պայմաններում անգամ, սակագնի կտրուկ բարձրացումը, ինչ որ սահմաններից հետո, շատ քիչ կազդի ջրի տրամադրվող քանակի վրա: Դա այն սակագինն է, որն ապահովում է ջրատնտեսական համակարգի անվտանգ և արդյունավետ գործունեությունը, ինչպես նաև տարածաշրջանում առկա ջրային ռեսուրսների անհրաժեշտ վերաբաշխումը: Այսպիսով, դրամամուտքի ապահովման գործընթացն ուղղակիորեն կախված է ջրային ռեսուրսների կառավարման և տնօրինման ասպարեզում նախատեսվող բարեփոխումներից: Այս ոլորտում կարևորվում է ջրերի գնագոյացման նոր քաղաքականության մշակումը: Մենք սակագնի կազմավորման համար առաջարկում ենք 3 բաղադրամասերի կիրառում.

1) ռեսուրսավճար,

2) շահագործման ծախսերի փոխհատուցման վճար,

3) ոլորտի զարգացման վճար:

Վերը նշված միգրացիոն պրոցեսները կանխելու, ինչպես նաև բնակչության անապահով խավի խնդիրը լուծելու նպատակով անհրաժեշտ է կիրառել տրանսֆերենտների համակարգ: Օրինակ, Ռուսաստանում [4], 2000թ. առաջին եռամսյակում միջին ապահովվածությամբ ընտանիքը էլեկտրաէներգիայի, ջրի և այլ կենցաղային ծառայությունների համար վճարել է ամսական եկամտի 6,3 տոկոսը: Քիչ ապահովված ընտանիքների համար, որոնք այդ նպատակներով ծախսում են եկամտի 19 տոկոսից ավելին, կիրառվում է տրանսֆերենտների համակարգ: Այդպիսի ընտանիքների քանակը Ռուսաստանում չի գերազանցում երկրում առկա ընտանիքների ընդհանուր թվի 6 տոկոսը: Ակնհայտ է, որ ՀՀ բյուջետային համակարգում աշխատող միջին կարգի աշխատակցի եկամուտներով հնարավոր չէ վճարել անգամ ընտանիքի էլեկտրաէներգիայի ծախսերը: Ներկայումս Ռուսաստանում կան քաղաքներ [5], որտեղ 1 խ. մ. խմելու ջրի համար բնակչությունը վճարում է 30-40 կոպ. (համարժեքը՝ 5,8-7,8 դրամ), որը նույնիսկ սպառման չափանիշի 1,5 անգամ ավելի լինելու դեպքում, կազմում է 2,4-3,2 ռուբ. (համարժեքը՝ 50-60 դրամ) 1 մարդու համար 1 ամսվա ընթացքում: Համեմատության համար կարելի է նշել, որ Ֆրանսիայում խմելու ջրի 1 ամսվա արժեքը 1 բնակչի համար 13 անգամ բարձր է: Հայաստանում այն բարձր է 8 անգամ: Նմանատիպ վիճակ է նկատվում նաև այլ եվրոպական երկրներում, այն դեպքում, երբ միջին ընտանիքի ջրի տարեկան ծախսերը մոտավորապես հավասար են: Ֆրանսիայի տիպի զարգացած երկրում, որտեղ քաղաքացիների եկամուտներն անհամեմատ բարձր են Հայաստանի քաղաքացիների եկամուտներից, նմանատիպ քաղաքականությունն արդարացված է: Սակայն ՀՀ-ում այդպիսի քաղաքականությունը ոչ միայն արդարացված չէ սոցիալական տեսակետից, այլ նաև ջրի վճարման դրամամուտքի իրատեսական հիմքեր չունենալու պատճառով այն կհանգեցնի համակարգի կազմալուծմանը:

Եվս մեկ հիմնախնդրի մասին. ջրային ռեսուրսների, այդ թվում՝ հանքային ջրերի արտահանումն ընդերքից իրականացվում է հորատանցքերի միջոցով, որոնք սեփականության իրավունքով կարող են պատկանել ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց: Այս պայմաններում անհրաժեշտ է մշակել այնպիսի իրավատնտեսական դաշտ, որով բացառվի այդ սեփականատերերի կողմից ռեսուրսի նկատմամբ սեփականության իրավունքի յուրացումը: Հորատանցքի սեփականատերը իրավասու է իրականացնել միայն հորատանցքի անվտանգ և արդյունավետ շահագործումը և իրավունք չպետք է ունենա լուծելու ջրի մատակարարման քանակի և վճարի վերաբերյալ որևէ հարց: Այն պետք է իրականացվի ջրի պետական կառավարման մարմնի կողմից: Շահագործման վճարի չափը պետք է կազմավորվի նմանատիպ բազմաքանակ հորատանցքերի մրցակցության (տարբեր սեփականատերերի առկայության) պայմաններում:

ՀՀ ջրային օրենսգրքի հոդված 3-ի երկրորդ մասում սահմանված է, որ «Ջրերը պետության սեփականությունն են և տրվում են միայն օգտագործման», սակայն օրենսդիրը չի պարզաբանում, թե ինչ պետք է հասկանալ «ջրեր» ասելով: Պետության սեփականություն կարող են հանդիսանալ միայն ջրային ռեսուրսները, քանի դեռ նրանք չեն արդյունահանվել ընդերքից կամ չեն վերցվել մակերևութային ջրային պաշարներից շահագործման նպատակով: Ջրարդյունահանումից հետո, երբ ջրային ռեսուրսը վերափոխվում է

ապրանքի, այն պետք է դադարի պետության սեփականությունը լինելուց, և նրա վրա պետք է կիրառվի շուկայական հարաբերությունների ողջ սպեկտրը, ինչպես ցանկացած ապրանքի վրա: Այս հարցերում, առավելագույն դեպքում, պետությունը կարող է հանդես գալ որպես համակարգող:

Ռեսուրսից ապրանքի վերափոխման պահից ջուրը պետք է վաճառվի բոլոր ցանկացողներին՝ ապահովելով ՀՀ սահմանադրության 8-րդ հոդվածի 3-րդ մասի պահանջը, այն է. «Պետությունը երաշխավորում է սեփականության բոլոր ձևերի ազատ զարգացումը և հավասար իրավական պաշտպանությունը, տնտեսական գործունեության ազատությունը, ազատ տնտեսական մրցակցությունը»:

ՀՀ սահմանադրության 10-րդ հոդվածն ասում է. «Պետությունն ապահովում է շրջակա միջավայրի պահպանությունը և վերարտադրությունը, բնական պաշարների բնական օգտագործումը»: Այն դեպքում, երբ Սահմանադրության վերոհիշյալ պայմաններից ելնելով, ջրի պահանջարկը գերազանցում է առաջարկին, ապա պետք է գործի ջրի հատկացման մրցութային կամ աճուրդային եղանակը:

Ընդ որում, նախ պետք է գործի մրցութային տարբերակը, երբ բացի ֆինանսատնտեսական շահից, հաշվի են առնվում սոցիալական և քաղաքական շահերը: Վերջիններիս բացակայության կամ նմանատիպության դեպքում կարելի է կիրառել ջրի հատկացման աճուրդային եղանակը:

Փաստորեն, ջրի արդյունահանման տեղափոխման և մատակարարման գործընթացում բախվում են մի խումբ շահեր՝ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և բնապահպանական: Այս շահերի բախման պարագայում օպտիմալ լուծումներ կարելի է ստանալ, եթե ջրային ռեսուրսների կառավարումը կենտրոնացվի մեկ պետական ղեկավարման միավորի շրջանակներում: Այդ միավորի գործունեության խնդիրները պետք է հանդիսանան՝

Հանրապետության ջրային ռեսուրսների օգտագործման և պահպանման ընդհանուր ռազմավարության մշակումը և իրականացումը (ջրի ազգային ծրագիր)։

Հանրապետության տարածքի ջրային հոսքի կարգավորման և վերաբաշխման աշխատանքների ծրագրավորումը.

Ջրային ռեսուրսների օգտագործման պետական կառավարումը և վերահսկումը.

Ջրային ռեսուրսների բնագավառում միջպետական հարաբերությունների կանոնակարգումը և վերահսկումը.

Սա պետք է վերաբերվի հանրապետության բոլոր ջրային ռեսուրսներին (մակերեսային, ստորերկրյա, հանքային, թերմալ և այլն):

Ջրային հիմնահարցերի և հիդրոտեխնիկայի ինստիտուտ

Գրականություն

1. Թոքմաջյան Հ. Վ., Ջավադյան Յու. Լ. - Գյուղատնտեսական գիտությունների տեղեկագիր. 1995, N 10-12. էջ 285-289:
2. Ջավադյան Յու. Լ., Թոքմաջյան Հ. Վ. - Ագրոգիտություն. 1997. N 5-6. էջ 313-319:
3. Մակեյան Պ. Ս., Թոքմաջյան Հ. Վ., Ջավադյան Յու. Լ., Մարկոսյան Ա. Խ. - Ագրոգիտություն. 1998. N 11-12. էջ 654-657:
4. Бычковский И. В. - В сб.: ЭКВАТЭК - 2000. М. С. 649-650.
5. Минц И. Г. - В сб.: ЭКВАТЭК - 2000. М. С. 671-672.

О. В. Токмаджян, В. Б. Мкртчян, А. В. Симонян, Г. Ф. Мелконян

**О правовых и экономических вопросах
управления водными ресурсами Республики Армения**

В статье рассматривается разработка общей стратегии использования и охраны водных ресурсов Республики Армения, имеющей важное значение с точки зрения внешнеполитических отношений с приграничными странами. Затрагиваются вопросы распределения водных ресурсов и политики ценообразования воды. Предлагается управление водными ресурсами сосредоточить в рамках единой структуры государственного управления.